

ARİSTOTELES'İN PENCERESİNDEN ADALETİN NELİĞİ: "EUDAİMONİA" VE SİYASET BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

What Is Justice From The Window Of Aristoteles: An Evaluation In The Context Of "Eudaimonia" And Politics

İbrahim ÇİĞDEM¹ 

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi : 18/02/2024
Makale Kabul Tarihi : 29/06/2024

ÖZ

Yaşamda hemen her alan erdem ile ilişkilidir. Özellikle iktisadi, toplumsal ve siyasal düzlemde erdemın olmasına yönelik güçlü bir inanç vardır. Bu inançla paralel bir şekilde Antik Dönemden günümüze kadar siyasal düşünceler tarihi külliyatında adil bir toplumsal düzenin ve adil bir siyasal yönetimin nasıl olması gerektiği hususu sıkça tartışılmıştır. Erdem ile siyasetin birbirinden ayrılmaz görüldüğü Antik Dönemin ünlü filozofu Aristoteles, bu bağlamda, adalet kavramına dair önemli argümanlar ortaya koymuştur. Aristoteles, adaleti, tıpkı diğer erdemler gibi, mutluluğa ("Eudaimonia") giden yolda bir araç olarak görmüştür. Bununla birlikte, onun adalet kavramına ilişkin bazı argümanlarının, kendi içinde tutarlı gibi görünse de, ne kadar "adil" olduğu tartışmalıdır. Makalede Aristoteles'in toplumsal ve siyasal düzlemde adalet arayışına ilişkin felsefi argümanları bütüncül bir açıdan incelenmiş, konuyla ilgili genel açıklamaların ötesinde ona eleştirel bir yaklaşımla literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erdem, Adalet, Aristoteles, "Eudaimonia", Siyaset.

ARTICLE INFORMATION

Research Article

Submission Date : 18/02/2024
Accepted Date : 29/06/2024

ABSTRACT

Almost every area of life is related to virtue. There is a strong belief that virtue should exist especially in economic, social and political levels. In parallel with this belief, in the history of political thought from the Ancient Period to the present day, the issue of how a just social order and a just political administration should be has been frequently discussed. In this context, Aristoteles, the famous philosopher of the Ancient Period, when virtue and politics were seen as inseparable, put forward important arguments regarding the concept of justice. Aristoteles approaches justice, just like other virtues, as a means to happiness ("Eudaimonia"). However, it has been concluded that some of his arguments regarding the concept of justice, although seem to be consistent within themselves, it is debateable how "fair" they are. In this article, his philosophical arguments regarding the search for justice in the social and political levels are examined from a holistic perspective, and it is aimed to contribute to the literature with a critical approach to him beyond general explanations on the subject.

Keywords: Virtue, Justice, Aristoteles, "Eudaimonia", Politics.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, e-posta: ibrahimcigdem@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6475-0749 (Sorumlu Yazar/ Correspondent Author)

1. Giriş

Yaşam, ahlak ile iç içedir. Özellikle iktisadi, toplumsal ve siyasal alan gibi yaşamın temel düzlemlerinde ahlak gerek düzen gerekse de barış için olmazsa olmazdır. Ahlakın ne olduğuna ve hangi söylem ya da eylemlerin ahlaki olduğuna dair normatif yaklaşımlar ahlakın felsefi yönüne işaret etmekte iken toplumsal düzlemde herhangi bir yönetimin olup olmaması ile yönetimin nasıl olması gerektiğine dair normatif yaklaşımlar da siyaset biliminin felsefi yönünü teşkil etmektedir. Bu anlamda siyaset felsefesinde insanlar üzerinde hiçbir yönetimin olmaması gerektiğine dair aforizmalar, bu yaklaşımını genellikle, insanın yönetilmesinin ona haksızlık olacağı yönündeki ahlaki bir argümandan hareketle doğrudan ahlak felsefesine dayandırırken, “iyi” bir yönetimin nasıl olması gerektiği sorusuna verilmiş cevaplar da özünde yine ahlak felsefesi temeli üzerine inşa edilmiştir. Özellikle siyasal düşünceler tarihinin en önemli tartışma konularından biri olan iyi bir yönetimin nasıl olacağı sorusu, yönetimin adalet erdemi ile bağlantısı çerçevesinde yanıt bulmaktadır. Siyasal düşünceler tarihinin başlangıç noktası olarak alınan ve ahlak ile siyasetin yakın ilişkili olduğu yaklaşımı ile karakter kazanmış olan Antik Dönem filozoflarından Aristoteles, tıpkı hocası Platon gibi, “iyi” yönetimin nasıl olması gerektiğine dair yaklaşımlarını ahlak felsefesi temelinde savunmuştur (Topakkaya, 2008: 28).

Ahlak felsefesi ile siyaset felsefesinin temel kesişim konularından biri olan adalet kavramı, iyi bir yönetimde en çok aranan ve üzerinde en çok tartışılan erdemlerden biridir. İyi yönetim üzerine ciddi bir felsefi temel sunan Aristoteles, bu bağlamda, adalet kavramı üzerine de argümanlar ileri sürmüştür.

Makalede, evrensel açıdan bir erdem olarak kabul edilen adalet kavramına odaklanılacak, bu bağlamda konunun kavramsal çerçevesi, adaletin nasıl gerçekleşebileceği sorunsalı ve kavramın toplumsal yapı ve siyasal düzlem ile bağlantısı Aristoteles’in argümanları üzerinden eleştirel bir perspektif ile yorumlanacaktır.

2. Aristoteles’e Göre Erdem: “Eudaimonia” Yolunda Bir Araç

Aristoteles’in adalet kavramına dair yaklaşımını ortaya koymak için öncelikle onun erdem kavramı hakkındaki görüşlerini aktarmak önemli bir başlangıç adımı olacaktır.

Aristoteles için erdem, kendi başına bir kavram olarak önemli değildir; onun için önemli olan erdemli olabilmektir (Aristoteles, 2020: 15). Diğer bir ifadeyle, Aristoteles için soyut bir kavram kendi başına anlamsızdır ancak ona anlam katan husus pratiktir.

Aristoteles, erdemleri kendi içinde sınıflandırmıştır. Bu bağlamda Aristoteles erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre karakter erdemleri alışkanlıklarla elde edilebilirken, düşünce erdemleri eğitim yoluyla elde edilebilir

(Aristoteles, 2012: 29). Bu bağlamda düşünce erdemleri, ruhun akli tarafına dayanmaktadır. Bununla birlikte, mutluluğa hizmet etmeleri nedeniyle karakter erdemlerinden üstündürler (Doğan, 2010: 60).

Erdemleri sınıflandırması bir yana, Aristoteles için erdemler mutluluk ve iyi bir yaşam için (Yunanca: “*Eudaimonia*”) önemlidir. Ona göre mutluluk, en nihayetinde erdemnin gerçekleşmesidir (Aristoteles, 2021: 507). Bu noktada Aristoteles’in genel itibarıyla erdem kavramına pragmatik yaklaştığı düşünülebilir. Çünkü herhangi bir olgunun ya da eylemin “iyi bir yaşam” ve dolayısıyla mutluluk amacını taşıması özünde pragmatiktir. Bununla birlikte, mutluluk ve “iyi yaşam” amacı sübjektif bir nitelik taşımaktadır. Nitekim her amaç ve araç her insana mutlak anlamda eşit bir mutluluk sağlamayacaktır. Bu mantıksal çıkarımdan hareketle, Aristoteles’e göre erdemlerin sübjektif ve değişken bir nitelik taşıdığı da söylenebilir.

“Mutluluğa giden yolda” erdemnin nasıl gerçekleşeceği hususu ise ayrı bir tartışma konusudur. Aristoteles için karakter erdemleri iki uç nokta arasında dengede (ortada) yer almaktadır. Bu bağlamda gözü kara olmak ile korkaklık iki uç nokta iken cesaret ideal ortadır ve bu nedenle erdemdir. Bu örnekler cimrilik ile savurganlık arasındaki cömertlik, kibir ile değersizlik arasındaki mütevazılık ve hazzıcılık ile çilecilik arasındaki ölçülülük olgularına kadar genişletilmiştir. Adalet ise kazanç ile zarar arasındaki ortadır (Aristoteles, 2020: 27-28; Birlik, 2023: 226). Aristoteles’in bu argümanını yorumlayan Lloyd’a göre erdem, belirli bir noktayı işaret etmekten ziyade belirli sınırlar içinde olmakla ilgilidir (Lloyd, 2014: 189-190). Gerek Aristoteles’in argümanı gerekse de Lloyd’un erdeme dair yorumu oldukça tutarlıdır. Bununla birlikte, adalet erdemini kazanç ile zarar arasında orta nokta olarak gören Aristoteles’in kavrama bakışını daha ayrıntılı ve sistematik bir çerçevede ele almak çalışmanın odak noktasına yönelmek adına faydalı olacaktır.

3. Aristoteles’e Göre Bir Erdem Olarak Adalet: Nedir ve Nasıl Sağlanır?

Adalet, kısaca, hak olanın onu hak edene teslim edilmesi olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle adalet, varlığını hak kavramı ile sağlayabilmektedir.

Adalet ile iç içe geçmiş olan hak kavramı Aristoteles’e göre, bir toplumda bireylerin mutlu olmalarını sağlayan ve onların mutluluğunu koruyan unsurlar olarak tanımlanmıştır. Adalet ise, bireylerin adil davranmaları, eylemlerinde adil olanı gözetmeleri ve haksızlıklardan uzak durup haklı olana yönelmelerini sağlayan huy olarak tanımlanmıştır (Aristoteles, 2012: 91-92). Kısacası, onun için adalet doğrudan eylemlerin bir sonucudur. Nitekim ahlak felsefecisi Comte-Sponville’e göre de Aristoteles’in bu yaklaşımı kendi içinde doğrudur. Yani adilleri adil yapan adalet değildir; tersine adaleti adiller yapmaktadır (Comte-

Sponville, 2019: 96; Aristoteles, 2012: 102). Bu anlamda adalet bir nesne konumunu almakta ve onun öznesi yalnızca adil insanlar, yüklemi ise adalete uygun davranmak olmaktadır. Bununla birlikte, eylemin iradi olarak yapılıp yapılmaması onun haklılık ya da haksızlık olmasında etkindir. Nitekim iradi olarak yapılan eylemler haksızlığa yol açabilirken; iradi olarak yapılmayanlara haksızlık denilmemelidir. Örneğin kötü bir eylem istenilerek yapıldığı takdirde haksızdır; ancak istenmeden yapıldığı takdirde kötü bir duruma yol açsa bile haksız değildir. Yine ancak isteyerek adil davranan kişi adaletli addedilebilir (Aristoteles, 2012: 105-107).

Erdemler arasında adalet, Aristoteles için en önemli olandır. Çünkü adalet ona göre toplumsal yaşamda diğer insanlarla olan ilişkileri düzenlemektedir. Bu bağlamda adalet, kişinin sadece kendisi için değil tüm diğer insanların iyiliği için olduğundan, Aristoteles için ayrı bir öneme sahiptir ve bu sonuçla adalet aslında erdemın doğrudan kendisidir (Aristoteles, 2012: 92-93).

Aristoteles'in adalet kavramı ile ilgili bu noktaya kadar öne sürdüğü argümanlar oldukça önemlidir. Çünkü bu noktaya kadar aktarılanlar adaletin ontolojik açıdan bağımlı olduğu olguları ortaya koymakta ve onun erdemler arasındaki yerini belirginleştirmektedir. Bu anlamda Aristoteles için en önemli erdem olarak görülen adaletin birinci varlık koşulunun hak kavramı, ikinci varlık koşulunun ise özgür irade olduğu açığa çıkmaktadır. Yine onun tarafından adaletin bir "orta yol" olması vurgusu Aristoteles'in erdemler hakkındaki tutarlı yorumlarına bir başkasını daha eklemiştir.

Adalet, eşitlik ile zaman zaman karıştırılmakta ve bu bağlamda eşitlik ile adalet eş anlamlı kavramlar olarak algılanabilmektedir. Ancak bu mantıksal formül her zaman geçerli olmayabilir. Eşitlik her ne kadar bazen adaletin ayrılmaz bir parçası olsa da, bazı koşullarda eşitlik sağlamak adaletsizliğe yol açabilmektedir. Özellikle aynı güce ya da yeterliliğe sahip olmayan iki öznenin aynı sonucun beklenmesi ya da istenilmesi adalete aykırıdır.

Kavramların benzerliği nedeniyle Aristoteles de eşitlik ile adalet arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu bağlamda ona göre adalet eşitlik ile zaman zaman aynı görülse de bu durum koşullara göre değişmektedir. Nitekim onun açısından adalet eşitlik gibi görünse de bu eşitlik herkes için değil yalnızca eşit olanlar için olmalıdır. Yine adalet aynı zamanda eşitsizlik gibi görünse de bu, aslında herkes için değil, yalnızca eşit olmayanlar için böyledir (Aristoteles, 2021: 275). Bu anlamda Aristoteles için adalet, eşit özneler arasında mümkündür. Yani ona göre efendi-köle, baba-çocuk, erkek-kadın gibi farklı güçlere sahip kişiler arasında adalet aramak yanlıştır (Birlik, 2023: 234). Bu argüman eşitlik ve adalet arasındaki kavram karmaşasını gidermek adına oldukça önemlidir. Özellikle güç ile sorumluluk ve hak kavramları arasında bir dengenin gözetilmesi adaletin gereğidir. Bu anlamda farklı güçlere sahip kişilere eşit sorumluluklar ve haklar verilmesi adaletsizliğe yol açacak iken; eşit güçlere

sahip olan kişilere eşit sorumluluklar ve haklar sağlanması ise adaletin yerini bulmasını sağlayacaktır.

Aristoteles'in bu bakış açısı, düşüncelerin inşasında zamansal ve mekânsal değişkenlerin etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Antik Yunanistan'da hiyerarşik ve sınıfsal bir toplumsal düzenin olduğu tarihsel bir gerçekliktir (Uslu, 2022: 122). Bu doğrultuda efendi-köle arasındaki sınıfsal ilişki ile kadın-erkek arasındaki hiyerarşik ilişkilerin inşa edildiği bir toplumsal düzen içinde yaşayan Aristoteles, bu olguları "doğal" görmüştür. Bu husus bir yana, efendi-köle ya da erkek-kadın arasında türsel açıdan bir fark yoktur. Fark, erkek ile kadın arasında biyolojik cinsiyet temeline oturmakta iken; efendi-köle arasında ise sınıfsal normlara dayanmaktadır. Bu noktada adaletin hangi temelde arandığı önemlidir. Yanlış temelde adalet aramak adaletsizliğe neden olacaktır. Bu bağlamda erkek ile kadın arasında biyolojik cinsiyet dinamiklerinden; efendi ile köle arasında ise mülkiyet ilişkilerinden bağımsız bir sorumluluk ve hak tanımlaması adaletsizliğe yol açacaktır. Kısacası, Aristoteles'in eşitlik ile adalet arasındaki ilişkiye yaklaşımı bu argümanlar çerçevesinde oldukça tutarlıdır. Bununla birlikte, köle ile efendi ayrımının yer aldığı bir toplumsal düzenin ne kadar adil olduğu ise oldukça tartışmalıdır. Bu noktada konuyu daha ayrıntılı tartışmak için Aristoteles'in adalet kavramına dair yaklaşımını toplumsal düzen ve dolayısıyla siyaset bağlamında daha ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir.

4. Aristoteles: Toplumsal ve Siyasal Düzemde Adalet

Aristoteles'in adalet arayışı iki farklı yolda ilerlemektedir. Bu bağlamda Aristoteles genel adalet ile "özel (kısmi) adalet" hususunu ayrı değerlendirmiştir (Ross, 1993: 254; Çilingir, 2023: 29). Aristoteles "özel (kısmi) adalet" anlayışını da iki farklı temel üzerine inşa etmiştir. Bunlardan biri varlıkların dağılımı ile ilgili olan dağıtıcı adalet iken diğeri düzeltici adalettir (Aristoteles, 2012: 94-99; Küçük, 2022: 201). Düzeltici adalet, mümkün olduğu ölçüde, haksız bir eylemde kısmen ortadan kaldırılmış düzeni tekrar sağlama amacı taşıırken; dağıtıcı adalet, düzeltici adaletin koruduğu toplumsal düzendeki dağıtım ilkesini yerine getirmek içindir (Aristoteles, 2012: 94-99; Macintyre, 2023: 146). Düzeltici adaletin uygulayıcısı yargıçlar iken dağıtıcı adaletin uygulayıcısı devlet yöneticileridir (Birlik, 2023: 243-244).

Aristoteles için siyasetin ve dolayısıyla toplumsal düzenin ayrılmaz araçlarından biri yasalarır. Yasalar toplum içinde insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi için yapılmakta ve bu bağlamda bir insanın başka bir kişiye haksızlığına ilişkin hükümler içermektedir (Aristoteles, 2012: 103). Diğeri bir ifadeyle yasalar toplumsal düzen içinde yaşayan insanlar arasında adaletin tesis edilmesi maksadıyla yapılmaktadır. Yine adil olmak ile adaletsizlik arasındaki ayrışmayı tartışan Aristoteles'e göre, adil olmak yasalara uymak iken; adaletsiz olmak

yasalara uymamaktır. Çünkü yasaların temel amacı insanların erdemli yaşamasını sağlamaktır (Aristoteles, 2012: 94).

Gelinen noktada Aristoteles, toplumsal ve siyasal düzlemde adaletin gereği olarak yargıçlar ve yöneticilerin yanı sıra yasaları da önemli görmüştür. Hangi siyasal ideoloji çerçevesinde olursa olsun hemen her devlet yasama (yasalar), yürütme (bürokrasi ve yöneticiler) ve yargı (yargıçlar) vesilesiyle bir toplumsal düzen kurmakta ve sürdürmektedir. Bu bağlamda Aristoteles'in devlet olgusunu toplumsal ve siyasal düzlemdeki adaletin gerçekleşmesi için gerekli gördüğü açıktır.

Aristoteles'e göre adalet durumdan duruma değişebilen esnek bir karaktere sahiptir. Nitekim ona göre yöneten ve yönetilen için farklı durumlar ve doğal olarak farklı "adil olanlar" bulunmaktadır. Bu durum, ona göre erkek ile kadının cesaret ve itidal erdemleri açısından farklı olmasına benzemektedir (Aristoteles, 2021: 265). Bu bağlamda ona göre yurttaşlık hakkı ve dolayısıyla yönetme hakkı da sadece özgür erkeklere aittir. Bunun sebebi Aristoteles'in erkek ve kadın doğasına dair öncülleridir. Ona göre erkek kadından üstündür ve "doğal olarak" erkek yönetir, kadın da yönetilir ve adil olan budur (Bravo, 2022: 38-40). Kısacası, ona göre "eşit olmayan" kişilerin sahip oldukları haklar ve yetkiler eşit olmamalıdır. Aksi takdirde barış bozulacaktır (Aristoteles, 2012: 95-96).

Hiyerarşik ve sınıflı bir toplumsal düzeni, yaşadığı dönemin ve mekânın koşullarının bir parçası olarak savunan Aristoteles köle-efendi ilişkisinin adil olduğunu savunmuştur. Çünkü ona göre en nihayetinde yöneten-yönetilen ilişkisi doğal ve adildir (Aristoteles, 2021: 170). Nitekim Aristoteles tarafından toplumsal normların ve dolayısıyla yasaların "doğal olana" uygun olması adaletin bir gereği olarak görüldüğünden, "kendini yönetme vasfından yoksun" ve "doğal olarak köle olmaya yatkın" insanların varlığı durumunda köle-efendi ilişkisi ona göre adil olmaktadır (Bravo, 2022: 25-26). Çünkü ona göre doğa tarafından kimine bedensel güç, kimine ise yönetim için akıl daha fazla verilmiştir. Bu nedenle kimileri "doğaları gereği" özgür, kimileri ise köledir ve bu durum iyi bir düzen için olması gerekendir (Cohen, 2020: 91).

Aristoteles'in bu argümanlarından çıkarılabilecek sonuç şudur: Genel anlamda olduğu gibi toplumsal ve siyasal düzlemde de adalet, eşitlik ile birebir aynı şey değildir. Sadece aynı durumlara sahip özneler arasındaki hak eşitliği adaletin unsurlarından biridir. Yani adalet, eşitliğe göre çok daha geniş bir kavrayış gerektirmektedir. Bununla birlikte, toplumsal barış adalet ile bağlantılıdır. Adaletin olmadığı yerde barış ve düzen de olmayacaktır. Söz konusu argümanlar gerek kuramsal gerekse de pratik açıdan mantıksal tutarlılığa sahiptir. Ancak, Aristoteles'in erkek-kadın arasındaki biyolojik farklılıkları görse de bu iki cinsiyet arasında insan olma bağlamındaki türsel eşitliği önemsemediği açıktır. Bu anlamda Aristoteles'in insanlar arasında cinsiyete dayalı keskin bir üstünlük ilişkisi kurması adaletin toplumsal ve

dolayısıyla siyasal düzlemde ne kadar temin edilebileceği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Aristoteles'in yaklaşımı adalet kavramının özünü yitirmesine yol açmaktadır.

Benzeri durum Aristoteles'in köle-efendi ilişkisini "adil" bulması hususunda da geçerlidir. Köle-efendi ilişkisi özünde doğal değil sadece toplumsaldır ve kölelik kurumu insanların öz yönetimden yoksun olma anlamında bir yetersizliğin sonucu değildir. Daha ziyade kölelik, sınıf ırkından ya da içine doğduğu sınıftan dolayı insanı nesneleştiren ve bu anlamda onu bir "ticari meta" haline dönüştüren haksız bir toplumsal kurumdur. Bu çıkarımdan hareketle Aristoteles'in bu ilişkiyi "doğal" ve "olması gerektiği gibi" görmesi söz konusu haksızlık nedeniyle baştan adil bir argüman olma niteliğini yitirmektedir. Bu noktada şayet Aristoteles'in savunduğu gibi yasalar ve dolayısıyla devlet adaletin bir aracı ise, adil bir yasanın ve devletin köle-efendi arasındaki özünde doğal olmayan haksız bir ilişkiyi keskin bir şekilde yasaklaması ya da daha ılımlı bir çerçevede bu ilişki biçiminin ortadan kaldırılmasını teşvik etmesi gerekmektedir.

Toplumsal hiyerarşinin "doğallığı" öncülünden hareket eden Aristoteles'in adalet kavramı ile çelişen yaklaşımlarından bir diğeri de yönetici ile yönetilen arasındaki yaptırım eşitsizliğini savunması yer almaktadır. Nitekim ona göre bir yöneticinin herhangi bir kişiye fiziksel şiddet uygulaması karşılığında yöneticiye bu şiddetin aynısının uygulanması gerekmemektedir. Fakat herhangi bir kişi bir yöneticiye fiziksel şiddet uyguladığı takdirde o kişiye uyguladığı şiddetten fazlasını bile yapmak uygundur (Aristoteles, 2012: 99). Bir başka ifadeyle Aristoteles'e göre adaletin sağlanması için toplumun hiyerarşik düzeni doğrultusunda yasaların uygulanması gerekmektedir. Bu argüman toplumsal adalet için son derece önemli olan insanların yasalar karşısında eşit olması ilkesine net bir aykırılık oluşturmaktadır.

Toplumsal düzlemde sınıfa ve kimliğe dayalı yöneten-yönetilen ilişkileri konusundaki tartışmalı argümanları bir yana, Aristoteles'e göre toplumsal yaşamın amacı iyi bir yaşamdır ve bu bağlamda topluma en çok katkıyı sunanlar daha fazla pay hak etmektedirler (Aristoteles, 2021: 276-280). Bu argümanlar Aristoteles'in dağıtıcı adalet anlayışını adeta özetlemektedir. Bu anlamda ona göre adil olan dağıtımın gerçekleşmesi için, toplumsal yaşama daha çok katkı sunana daha çok pay verilmeli, daha az katkı sunana daha az pay verilmelidir. Bu noktada şu çıkarımı yapmak mümkün hale gelmektedir: Aristoteles'e göre zenginler topluma daha çok katkı verdiklerinden dolayı zengin, yoksullar da daha az katkı verdiklerinden dolayı yoksuldurlar ve bu nedenle iktisadi ve dolayısıyla sınıfsal açıdan herkes hak ettiği gibi yaşamaktadır. Kısacası ona göre ekonomik sınıfların olduğu bir düzen adildir.

Aristoteles'in ulaştığı bu sonuç özelinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, yoksul sınıflar üzerinde sömürü ve tahakküm kuran zengin sınıfların varlığı uzun yıllardır süregelen bir gerçekliktir. Sömürünün olduğu bir toplumsal düzenin adil olması mümkün değildir. Çünkü sömürü, her şeyden evvel hak kavramını ortadan kaldırmaktadır. Bu takdirde,

Aristoteles'in bu yaklaşımının sınıflı toplum düzenini "meşrulaştırma" çabası olduğu ya da onun var olan durumu içselleştirdiği açığa çıkmaktadır.

Aristoteles'in iktisadi anlamdaki dağıtım ilkesi bununla sınırlı değildir. Ona göre toprak mülkiyeti kamu ve özel olarak ikiye ayrılmalı ve bu bağlamda yurttaş olarak sayılan kişilere iki arsa payı verilmelidir. Bu, ona göre, toprak mülkiyetinin adil dağıtımıdır (Aristoteles, 2021: 498). Bu husus bir yana, Aristoteles toprak üzerinde çalışacak kişilere ilişkin de argümanlar üretmiştir. Bu noktada özel topraklarda çalışanlar toprak sahiplerinin mülkü; ortak topraklarda çalışanlar ise ortak mülk altında olmalıdır (Aristoteles, 2021: 498).

Yönetim süreçlerinde yer alamayan kişiler (esnaflar, zanaatkarlar ve işçiler), yabancılar ve köleler Aristoteles tarafından yurttaş olmaktan dışlanmışlardır (Aristoteles, 2021: 254; Zabcı, 2015: 143). Bu bağlamda hem iktisadi dağıtım hem de yurttaşlık hakları hakkındaki bu argümanlarından yapılacak bir mantıksal çıkarımla, Aristoteles'in toprak mülkiyeti hakkında yalnızca yurttaş saydığı kişilere daha fazla pay verilmesini öngörmesi, onun dağıtıcı adalet anlayışının ne kadar adil olduğu sorunsalını beraberinde getirmektedir. Çünkü toprakların iktisadi üretim amaçlı bir araç olduğu gerçeği göz önüne alındığında ve şayet topraklar üzerinde topluma en çok iktisadi katkıyı sağlayanların köleler ve işçiler olduğu düşünüldüğünde, Aristoteles'in "toplumsal katkıya göre pay" ilkesi çerçevesinde gerek ürünlerden gerekse de toprak mülkiyetinden en çok köle ve işçilerin pay alması gerekir. Bu noktada Aristoteles, toplumsal zenginliğin paylaşımı konusunda net bir adalet paradoksuna düşmektedir.

Aristoteles'in toplumsal ve iktisadi düzlemdeki adalete ilişkin yaklaşımları dışında siyasal düzlemde adalete ilişkin yaklaşımlarını ortaya koymak konunun bütüncül bir açıdan ele alınmasını sağlayacaktır.

Aristoteles için toplum yönetiminde adalet ilkesi anahtar bir role sahiptir. Nitekim ona göre bir toplumun iki temel ihtiyacı vardır. Bunlardan biri adalet iken, diğeri siyasal erdemdir. Ona göre bir toplum bunlar olmadan asla yönetilemez. Adalet olmaksızın toplum diye bir şey olamaz; siyasal erdem olmaksızın da toplum iyi yönetilemez (Aristoteles, 2021: 289). Çünkü adalet, aynı zamanda siyasal bir erdemdir (Aristoteles, 2021: 161).

Aristoteles'e göre yöneticiler adaleti tesis etmekle yükümlüdür. Bununla birlikte, ona göre adil yöneticiler kendilerinden çok toplumun çıkarlarını düşünenlerdir. Diğer bir deyişle adil yöneticiler diğer insanların iyilikten daha çok pay almaları için mücadele ederler. Çünkü ona göre adalet daha çok diğer insanlar için düşünülen bir erdemdir. Şayet yöneticiler iyilikten daha fazla pay alırlarsa, bu noktada tiran halini alacaklardır (Aristoteles, 2012: 103). Aristoteles'in bu yaklaşımı yöneticiliğin pragmatik değil idealist bir karaktere sahip olması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu anlamda yönetim gücünü elinde bulunduranların onu kişisel çıkarları için kullanması adaletsizliğe yol açacaktır. Çünkü yöneticilik Aristoteles'in de

belirttiği gibi, bir konu hakkında düzenin sağlanması ve yönetilenlerin “iyilik” hakkını teslim etmek için yapılmaktadır.

Yöneticilerle ilgili yaklaşımlarına ek olarak bütün yönetim biçimlerinin kendine has adalet türü olduğunu belirten Aristoteles, bunun sebebini, tüm yönetim biçimlerinin belirli bir ortaklık ve toplumsal ilişki üzerine kurulmuş olmasına bağlamıştır. Çünkü ona göre her ortaklık adalet üzerine inşa edilmektedir (Aristoteles, 2020: 86). Aristoteles’in bu argümanı bir yana, o, adalet anlayışını eksik bulduğu yönetim biçimlerini tanımlamış ve adil bir yönetimin nasıl olması gerektiğine dair bir tahayyül de betimlemiştir.

Aristoteles için yönetim biçimleri arasında oligarşi ile demokrasi adalet anlayışları kısıtlı olduğu için sapkındır. Onların adalet anlayışlarının kısıtlı olmasının sebebi ise eşitlik ve eşitsizlik olgusunu kısmi olarak değerlendirmeleridir (Aristoteles, 2021: 275). Aristoteles için demokrasi sadece bazı bakımlardan eşit olan ama kendilerini her bakımdan eşit zanneden kişiler; oligarşi ise bazı bakımlardan eşit olmayanlar içinden kendilerini daha üstün görenler nedeniyle başlamaktadır. Bu noktada demokraside insanlar birbirilerini eşit gördükleri için her şeyin eşit paylaşımını isterlerken, oligarşide insanlar eşit olmadıkları iddiasından hareketle daha fazlasını almaya çalışmaktadırlar (Aristoteles, 2021: 379-380).

Söz konusu yönetim biçimleri için eleştirileri bununla bitmeyen Aristoteles’in iddiasına göre demokraside çoğunluk tarafından “adil” olarak tanımlanan ne ise adalet o iken; oligarşide en zengin olanlara göre “adil” olan ne ise adalet odur. Kısacası, bu yönetim biçimlerinde egemenliğe sahip olanların “adaleti” adildir. Ancak Aristoteles’e göre bu yaklaşımlardan ikisi de adaletsizdir (Aristoteles, 2021: 447). Bu noktada Aristoteles oldukça tutarlı bir argüman üretmiştir. Çünkü adalet, kişisel çıkarlara göre olanı ve bu bağlamda subjektif bir tanım değil tam tersine objektif ve genel bir tanım gerektirir. Ancak bu sayede Aristoteles’in savunduğu gibi toplumsal fayda ve mutluluk sağlanabilir.

Dağıtıcı adalet açısından ise Aristoteles için oligarşi zengin bir azınlığa mensup kişilerin kişisel çıkarları için herkesin mülkünü zorla müsadere edebilmesi riski nedeniyle adil değildir. Bununla birlikte, demokrasi de çoğunluk olan “yoksulların iktidarındır” . Demokraside yoksullar zenginlerin mülkünü kendi aralarında zorla bölüşecek olmaları riski nedeniyle adil olmayacaktır (Aristoteles, 2021: 273-280).

Ona göre demokrasi ve oligarşinin adaletsizlikleri bir yana tek bir kişinin yönetimi de, eşit durumda olan kişilerden oluşan bir toplumda yanlıştır. Diğer bir deyişle, eşitlerden müteşekkil bir toplumda bir hükümdarın kendi isteğine göre toplumu yönettiği tiranlık uygun değildir. Çünkü ona göre eşitlerden oluşan bir toplumda adil olan, insanların yönetildiklerinden daha fazla yönetmemeleri ve haliyle yönetim görevini sırasıyla yapmalarındır. Bu, yasanın kendisidir ve yasa orta yoldur (Aristoteles, 2021: 308-311). Bu noktada Aristoteles’in toplum yönetiminde kişilerden ve sınıflardan ziyade yasaları üstün

tuttuğu söylenebilir. Ayrıca ona göre uygun yönetim biçiminin toplumun yapısına göre değişebileceği çıkarımına ulaşılabilir. Çünkü Aristoteles her ne kadar demokrasiyi eleştirse de onun savunmuş olduğu “sırayla yönetim” ilkesi özünde demokrasi ile uyumludur.

Çoğulcu görünen bu yaklaşımının yanında Aristoteles, eşitlerden oluşmayan bir toplumda ise “sırayla yönetim” sistemini yanlış bulmaktadır. Ona göre eşitlerden oluşmayan bir toplumda herkesten erdemli olan bir kralın toplum faydasına yönelik mutlak bir yönetime sahip olması adildir (Aristoteles, 2021: 315-316). Mevcut yaklaşımlardan hareketle Aristoteles’in adil yönetim olgusuna esnek baktığı ve bu bağlamda her toplum için mutlak bir doğru yönetim biçimi önermediği söylenebilir. Bununla birlikte her ne kadar Aristoteles her toplum için mutlak bir ideal yönetim biçimi ortaya koymamış olsa da kendi “adil yönetim biçimini” betimlemiştir. Ona göre adil bir devlet, büyük bir çoğunlukla karma bir rejime sahiptir. Başka bir ifadeyle, ona göre “adil yönetim biçimi” toplumun farklı sınıfsal kesimlerinin belirgin bir denge dahilinde olmak kaydıyla, birlikte yönettiği bir devlet ile mümkündür (Tannenbaum, 2021: 68). Kısacası, Aristoteles’e göre ideal yönetim biçiminde amaçlanan adalettir ve adalet gereği toplum içinde yurttaşlık hakkına sahip olanların tümünün yönetime katılması temel ilkedir (Bravo, 2022: 41).

Aristoteles’in ideal yönetim biçiminde yöneticilerin değişimi esas alınmalıdır. Çünkü onun ideal toplumunda yönetenler ile yönetilenler arasında gerek bedensel gerekse de ruhsal açıdan çok fark yoktur. Bu nedenle yurttaşlar sırayla hem yöneten hem yönetilen olmalıdır. Yine, ona göre iyi bir yönetici olmak için önce yönetilmek gereklidir. Bu bağlamda yaş olarak daha genç olanların yönetilen, daha yaşlı olanların ise yöneten konumda yer almaları uygundur (Aristoteles, 2021: 511). Aristoteles’in bu argümanlarının, diğer argümanları ile tutarlılık sağlayabilmesi için toplumun yapısı önem kazanmaktadır.

Onun “adil yönetim sistemi” olan “orta rejimde” (*Politeia*) orta sınıf çoğunluktaadır. Çünkü ona göre orta sınıfa mensup insanlar akla daha uygun hareket eder ve bu sayede rejimin aşırılıklara savrulmasını engeller. Ayrıca, orta sınıfın çoğunlukta olduğu bir toplumsal yapıda, bu sınıf, toplumun bölünmesini ve iç çatışmaya girmesine de mani olacaktır. Diğer bir deyişle, bu toplumda “orta rejim” süreklilik kazanacaktır (Aristoteles, 2021: 352-359). Bununla birlikte, onun açısından orta sınıfa dayanan *politeia* demokrasiye yakındır (Aristoteles, 2021: 383).

Aristoteles’in yönetim biçimi açısından da ideal dengeyi gözettiği ve bu bağlamda erdemli ve dolayısıyla adil bir rejimi orta sınıf temeline dayandırdığı netleşmektedir. Bu noktada Aristoteles’in argümanlarından şu sonuca varmak mümkündür: Bir yönetim şeklinin adil olup olmayacağı hususu doğrudan toplumun sınıfsal yapısı ve onun yönetimdeki gücü ile bağlantılıdır.

Aristoteles'in adalet anlayışının siyasal düzlemde yerini en net şekilde özetleyen argümanı ise siyasetin amacının mutluluk olduğu ve siyasal anlamda iyi olanın adalet olduğudur. Bu anlamda ona göre adalet toplumun ortak faydasıdır (Aristoteles, 2021: 287) Kısacası, siyasetin erdemi adalettir ve adalet toplumun düzeni ve dolayısıyla mutluluğu için gereklidir. Bu bağlamda Aristoteles siyaseti bireysel fayda odaklı değil toplumsal fayda odaklı biçimde ele almış ve bu mantıksal sonuçla adil olanı kolektif fayda ile bağlantılandırmıştır.

5. Sonuç

Ahlakın insan yaşamının her alanını doğrudan ilgilendirdiği bir gerçekliktir. Bu gerçeklikten iktisadi, toplumsal ve siyasal düzlemler de payını almaktadır. Özellikle adalet, her düzlemde aranan, istenilen ve umut edilen; olmadığında isyan ve çatışmaya yol açan erdemlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda Aristoteles'in adaleti barışın bir koşulu görmesi oldukça anlamlıdır.

Aristoteles tarafından adalet, kazanç ile zarar arasında bir denge olarak görülmüştür. Erdemlerin geneline ilişkin "orta yol" savunusunu bu noktada tekrar eden Aristoteles'in adaletle ilişkin bu yorumu kendi içinde tutarlıdır. Ancak iki uç noktadan birinin "kayıрма" diğerinin ise "zulüm" olması adaletin anlam bulmasını daha çok sağlayacaktır.

Adaletin tesis olabilmesi için vazgeçilmez kavramlar bulunmaktadır. Özellikle hak kavramının varlığı adalet erdeminin başlıca ontolojik koşuludur. Çünkü hak kavramı olmaksızın haklılık ve haksızlık dolayısıyla adalet kavramı olmayacaktır. Yine özgür irade olgusu bir davranışın adil olabilmesinin de ötesinde erdem olabilmesi için gereklidir. Aristoteles'in bu iki kavrama vurgusu ve onları adalet ile bağlantılandırması oldukça önemlidir.

Adalet kavramı eşitlik ile sık sık karıştırılmaktadır. Ancak Aristoteles'in de belirttiği gibi, eşitlik mutlak anlamda adaleti tesis etmemektedir. Daha açık bir ifadeyle, eşit güce sahip olanlara farklı düzeyde sorumluluklar yüklenmesi ya da eşit güce sahip olmayanlara eşit sorumluluklar yüklenmesi adil olmayacaktır. Bununla birlikte, benzeri koşullu mantık, verilen haklar açısından da geçerlidir. Bu husus bir yana, eşitlik kavramının ontolojik mantığı ancak bir başkasının varlığı ile mümkün iken adaletin böyle bir zorunluluğu yoktur. Yani tek bir kişinin olduğu bir düzlemde dahi adalet varlık şansı bulabilmektedir. Çünkü kişinin öz benliğine adil davranması ya da zulmetmesi mümkündür. Yine de Aristoteles'in belirttiği gibi adalet toplumsal yaşam, ortak iyilik ve *eudaimonia* için vazgeçilmez bir erdemdir.

Tutarlı yaklaşımlarına rağmen Aristoteles, adalet konusunda tartışmaya açık argümanlar da öne sürmektedir. Nitekim dağıtım ilkesi açısından Aristoteles'in sınıflı

toplumu savunması toplumsal adalet açısından ciddi bir paradokstur. Çünkü sınıflı bir toplumda sömürü ilişkilerinin varlığı binyıllardır var olan bir gerçekliktir. Sömürünün bulunduğu bir düzlemde adaletin varlık bulması mümkün değildir. Bu nedenle, sınıfsal farklılıkların yol açtığı sömürü ilişkilerinin toplumsal düzlemde ciddi çatışmalara hatta tarihe yön verecek devrimlere yol açtığı bilinen bir gerçekliktir. Ayrıca, Aristoteles'in topluma sağlanan katkı ölçüsünde pay alınmasını adil olarak vurgulaması nedeniyle, iktisadi anlamda topluma en çok katkı verenlerin köleler ve işçiler olduğu düşünüldüğünde, dağıtımda en çok payı alması gerekenler köleler ve işçiler olmaktadır. Ancak Aristoteles'in özellikle toprak mülkiyeti dağıtımında köleleri ve işçileri oldukça ardıl konumda görmesi kendisini önemli ölçüde paradoksa düşürmektedir.

Yine efendi-köle ilişkisini “doğaları gereği” adil gören Aristoteles'in, adaleti sınıfsal farklılıklar çerçevesinde değişken görmesi ve türsel eşitliği görmezden gelmesi tartışmaya açıktır. Benzeri argümanlarına diğer yönetenler-yönetilenler arasında da rastlanan Aristoteles, bu noktada önemli bir kimlik dinamiğini gözden kaçırmaktadır: İnsan olmak.

Toplumsal düzlem bir yana siyasal düzlemde de Aristoteles'e göre otorite ve hiyerarşi, dolayısıyla devlet (yasalar, yöneticiler ve yargıçlar), adaletin olmazsa olmazlarından biri olarak görülmüştür. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, ona göre yasalar ve onlara itaat adaletin önemli koşullarındandır. Ancak bu husus tartışmalıdır. Çünkü yasaların varlığı adaletin mutlak koşulu değildir. Yasalar ancak adil bir düzen kurar ve onu korumayı sürdürürse adalet gerçekleşebilir. Aksi takdirde yasalar ve geniş anlamda devlet zulmün “meşrulaştırılmasına” yol açacaktır. Bununla birlikte, Aristoteles'in toplumun kişilerden ziyade adil yasalarca yönetilmesi gerektiğini ileri sürmesiyle hukuk devleti anlayışına adeta öncülük etmesi son derece önemlidir. Çünkü Aristoteles, hangi siyasal rejimde olursa olsun, yöneticilerin yozlaşma riskinin farkında olmuş ve bu durumun en nihayetinde adaletsizliğe yol açacağını felsefede hak ettiği konumu alacak ölçüde bir bilgelikle anlamıştır.

Sonuç olarak Aristoteles, her ne kadar yaşadığı zaman ve mekânın inşa ettiği felsefi argümanlarında oldukça tartışılınoktalara sahip olsa da, adalete verdiği değer, adaletin ontolojik koşullarını ortaya koyması, adaletin eşitlik ile ilişkisine yönelik tutarlı açıklamaları, hukuk devletine adeta öncülük etmesi ve adil olmayan yönetim sistemlerine dair uzun yıllardır geçerliliğini koruyan argümanları ile etik ve siyaset felsefesi alanlarındaki değerini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles. (2012), *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Bilgesu Yayıncılık
- Aristoteles. (2020), *Eudemos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2021), *Politika*, (Çev. Ö. Orhan), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Bravo, I. (2022), "Aristoteles: Emegın Sorumlusu Olarak Köle, Mülkiyetin Sahibi Olarak Efendi", *Emek ve Mülkiyet*, (Ed. I. Bravo ve H. Bravo), Ankara: Fol Kitap, 23-44.
- Birlik, V. (2023), *Ahlak ve Devlet: Platon ve Aristoteles'in Ahlak Felsefelerinin Devlet Teorilerine Yansıması*, Ankara: Eskiyeıı Yayınları.
- Cohen, M. (2020), *Platon'dan Mao'ya Siyaset Felsefesi*, (Çev. H. Bravo), Ankara: Fol Kitap.
- Comte-Sponville, A. (2019), *Büyük Erdemler Risalesi*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çilingir, L. (2023), "Aristoteles'te Ahlak ve Siyaset İlişkisi", *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi*, (41), 21-44.
- Küçük, A. B. (2022), *Siyasal Ahlakın Soykütüğü*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Lloyd, G. E. R. (2014), *Aristoteles*, (Çev. A. Kayapalı), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Macintyre, A. (2023), *Kimin Adaleti? Hangi Rasyonellik?*, (Çev. A. E. Pilgir), İzmir: Livera Yayınevi.
- Özlem, D. (2010), *Etik: Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Ross, W. D. (1993), *Aristoteles* (Haz. A. Arslan), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Tannenbaum, D. G. (2021), *Siyasal Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*, (Çev. Ö. Orhan), Ankara: Serbest Akademi.
- Topakkaya, A. (2008), "Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles – Platon Karşılaştırması", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 27-46.
- Uslu, A. (2022), *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: İktidarı Tanrılaştırmak (Eskiçağ'dan Feodalizmin Krizine)*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Zabcı, F. (2015), "Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (Ed. M. A. Ağaoğulları), İstanbul: İletişim Yayınları, 125-152.